

МИХАИЛ АРНАУДОВ
СБОРНИКЪТ НА СЛАВЕЙКОВ

chitanka.info

I

Какво значително място държат пословиците между другите видове народно творчество знае всеки, който е следил употребата на този вид умни или духовити изречения, същински афоризми, родени от наблюдения и размисли върху живота.^[1] През всички епохи и у всички народи пословиците са се радвали на голяма популярност, будейки интерес и у по-образованите среди, както показват опитите да бъдат те събрани и използвани за мъдра поука дори от видни писатели на миналото. Плутарх, големият и най-много четен моралист на древността (I век от н.е.), е посветил две свои съчинения на гръцките пословици — на лапидарните и остроумни съждения, които и Аристотел (IV век преди н.е.) е смятал прастара и твърде оригинална народна философия, привеждайки напр. в своята Никомахейска етика запазената до днес пословица: „Не можеш да познаеш някого, докато не си изял с него една лъжица сол.“ И по-късно, у разни народи на изток и на запад, са били съставяни сборници от пословици. Така познатият хуманист от XVI век Еразъм издава отбор гръцки и латински изречения (1500), а писателят Ниази от XVII век — отбор персийски пословици, озаглавени „Правила за поведение“. В по-ново време видни мислители, поети и учени не пренебрегват това богато наследство от народна мъдрост или народен хумор и ако фолклористите непрестанно издирват и издават пословици, писатели като Гьоте и Пушкин ценят и обичат тези анонимни художествени бисери. „Что за золото пословицы русские“, провиква се Пушкин, заричайки се да овладее цялата съкровищница на прадедната реч, която тъй добре улучва, вместо много обяснения, гвоздеа на нещата. Мнозина любители на пословиците прибягват до тях, когато искат да ни запознаят с интимната мисъл, с чувствата и понятията на люде от народа или да облекат собствените си мнения и преценки в изразителните общепознати максими. Вместо много примери от всемирната литература привел бих само един — у Сервантес, автора на знаменития „Дон Кихот“. Когато героят на романа, странният, но

умен скитник рицар чува оръженосеца си, прост селянин, да прибъгва често до пословици, забелязва му: „Струва ми се, Санчо, че във всяка пословица се крие някакъв смисъл. Защото какво са собствено пословиците, ако не сентенции, извлечени от опита, тази обща майка на всички науки? Това е вярно и частно за пословицата, която гласи: «Когато една порта се затваря, друга някоя се отваря. И наистина...»“ И преминавайки към обсъждане на случката, която е била повод за спомняне на пословицата, романистът от XVI век, скрит под маската на героя си, дава прекрасно доказателство за услугата, която му оказват пословиците, щом трябва да надзърне в народната душа или да разкрие чрез една духовита дума някаква истина, да изкаже най-внушително едно мнение, потвърдено от дълъг житейски опит. Наши писатели, заети с правдиво поетическо изображение на народния бит, също тъй привеждат стари пословици, за да характеризират умственото и нравственото равнище на простия човек. За Петко Славейков, Любен Каравелов, Ботев, Иван Вазов, Елин Пелин, Йордан Йовков и др. по-стари или по-млади повествователи пословиците съдържат мъдрата или духовита мисъл на народа по села и градове и чрез тях, както и чрез песните, приказките, преданията и поверията му те успяват да вникнат пряко в духовния му свят, тъй отличен в много отношения от този на интелигенцията.

Петко Славейков ни разказва сам в историята на своята сбирка пословици кога и как станало неговото „съзнателно запознаване с народната мъдрост“, кои били поводите и какви съображенията, които го подбудили да започне записването на любопитните изречения, означавани от народа като „стари приказки“ или „прищи“ (притчи), а от грамотните и по-учените — по руски пример — „пословици“. Дълго време учител по селата из Северна България, той успял още към 1844–1845 г. да си отбележи около 500 български „избрани думи“, както и около 100 такива турски, последните от които намирал някак „по-замисловати“ и „по-приложими в практическия живот“, поради което те често бивали превеждани и на български, макар и осмисляни по особен начин. Продължавайки по-късно да пълни тефтерите си с такива думи, той имал нещастieto да ги загуби (вече няколко хиляди пословици) при едно пътуване по Дунав. Но бързо прежалил загубата, той започнал отново събирането, така че когато към 1852 г. Одеското българско настоятелство узнало за сбирката му народни песни и

пословици и я поискало, той изпратил за отпечатване от Руската академия на науките около 100 песни и 600 пословици^[2]. Посред много приключения и несгоди интересът му към пословиците не отслабвал. В Цариградски вестник от 1855 г., в Български книжици от 1859 г., в Гайда от 1864 г. той изнесъл малък дял от новите си записи, търсейки постоянно сгода да издаде един по-пълнен самостоятелен сборник от този вид народнопоетически документи. Такава сгода той не намирал дълго, докато работел в Цариград, та и по-късно, след Освобождението, когато в Княжеството малцина дейци по просветата са разбирали значението на етнографските изследвания и на сборниците фолклорни материали. Показателно за безучастието на отговорните места в София към труда на Славейкова е, че дори в Министерството на просветата през 1881 г. никой не е отдавал сериозно значение (освен чужденеца К. Иречек!) на предложението на заслужилия писател да бъдат отпечатани 16-те хиляди негови пословици, като се отпусне необходимата за това сума.^[3] Едва десет години по-късно просбата намерила по-благоклонен отзвук и т. I от сборника Български притчи (1889) излязъл на свят, придружен с един великолепен автобиографичен очерк, гдето се излагат всички лични обстоятелства и преживявания, спътници на събирателската дейност. Това, за което обаче трябва да се съжالياва, то е, че маститият старец не е успял поради втори удар да се заеме с основна преработка на сборника си, през 1884 г., когато се бил оттеглил от по-активна политическа дейност и се занимавал главно с българския си речник и с пословиците. Той замислял именно, както съобщава синът му Иван Славейков, да придружи пословиците с разяснения относно смисъла и приложението им в разговора, с тълкуване на тъмните или малко познати думи и изрази и с езикословни бележки за местните наречия и книжовния правопис. Но това намерение било само частично изпълнено при първите две-три букви от пословиците, над които се е работило през 1887–1888 г. След това Славейков, при отпаднали духовни сили, се задоволявал само с преписване на материала, подпомогнат от сина си Ивана, който като образован книжовник съзнавал цената на бащиното си дело и по синовен дълг се наемал да редактира втория том от пословиците, отпечатан едва през 1897 г.

II

Сборникът на Славейков съдържа около 17 500 пословици. Това е несъмнено най-пълната колекция от такива народнопоетически и езикови образци у нас, и нито Любен Каравелов в своите *Паметници на българския народен бит* (на руски, 1861), нито Найден Геров в своя *Речник на български език* (от 1895–1904), — при което, нека кажем, и двамата са гребали с широка ръка от по-старите или по-новите записи на Славейкова^[4] не изнасят толкова много примери от сентенциозни изрази у народа. Предимството на този сборник обаче се крие не само в богатството му, но и във факта, че това са пословици от всички български земи, влизали някога в границите на Турската империя. Ако толкова по-нови записвачи, при добро качество на приносите си, са имали предвид само отделни краища (Търновско, Софийско, Видинско, Хасковско и т.н.), Славейков е обгръщал повечето области, еднакво на север, юг и запад, давайки по такъв начин правилна в общи линии представа за поетически дух, социални отношения, говорни отлики и племенни особености на българския народ. Често той е отбелязвал при отделни случаи где е чул или где се употребява пословицата, като се посочват градове и области: Търново, Свищов, Лом, Видин, Враца, Ловеч, Плевен, Берковица, София, Дупница, Радомир, Самоков, Кюстендил, Щип, Велес, Скопие, Куманово, Дебър, Демир Хисар, Кукуш, Солун; или по-общо: Софийско, Охридско, Разложко, Ахъчелеби, Малкотърновско, Рупчос, Малешвско, Македония, Източна или Западна България; по-големи села като Трявна, Копривщица, Котел, Шипка, Дряново, Елена, Калофер, Габрово, Орхание и т.н. Важно е още да се изтъкне, че пословиците са записвани твърде рано, когато битовите условия и всякакъв род традиции са били слабо засегнати от новите изравнителни културни и книжни влияния и когато старината се е пазела жива и свежа, с обичаи, вярвания, предания и разни други показалци за психологията на народа в разните му слоеве. Много от това, което се е знаело и помнело към средата на XIX век, когато Славейков е обикалял страната или

разпитвал лица от разни краища, е изчезвало после бързо, за да бъде в най-ново време обречено в голяма степен на пълна заборава. Така записите след 1878 г. от иначе добри познавачи на народното творчество и на народния живот не могат да надоместят всякога онова, което не е било проучено и описано в епохата на турското робство.

Сборникът на Славейкова, подобно на други такива сборници у нас и у другите народи, съдържа не само пословици в тесния и строг смисъл на думата, но и това, което е прието да се нарича поговорки, както и всичко афористично или елиптично от кръга на т.нар. клетви, благословии, пожелания и поздравии, които формално се доближават, подобно на гатанките, до същинските пословици.^[5] Разликата между типичната пословица и поговорката или пословичния израз е там, че пословицата представя по правило пълно изречение, все едно просто или сложно, когато поговорката се задоволява с част от изречението, запазила най-важното по смисъл. Поговорка е напр. изразът: „Когато дойде Кукувден“, със значение „никога“ (подобно на поговорката: „Когато дойде конският Великден“ или „На Връбница в сряда“), гдето всякога се подразбира като допълнение: „Ще стане, ще го видиш (получиш).“ Едната половина от изречението се изпуска, понеже влиза вече във въпроса, отговор на който се явява пословичният израз. Поговорки са и изказвания като: „Гущери бълва“ (за думи при ядосване), „Бере зазъбици“ (ревне му се нещо), „Влязъл му в очите“ (харесал му), „И той в попарата“ (замесен), гдето остава нещо недоизказано и гдето конкретният белег няма обикновено художествената стойност на образа с по-широко приложение в истинските пословици. Последните и по форма, и по картинност са съгъстено поетическо произведение, плод на щастливо хрумване и с най-широко осмисляне. „Дорде сърце не заболи, око не заплаква“; „Какъвто светецът, такъв и тамянт“; „Направи добро, че го хвърли в морето“; „Отишла камилата за рога, върнала се без уши“; „С вързана хрътка зайци се не ловят“; „Доброто добро не паща, злото зло го не хваща“; „В очи му кравай, а в гърба му камък дай“; това са примери, гдето поуката, наблюдението, сравнението, осмиването са намерили сполучлив фигурален израз, при отмерен обем на изречението, а понякога и при свързване на успоредните синтактични части чрез рима („Кое къде никне, там и ще обикне“; „Ако те не свърта, ще намериш пърта“) или алитерация („Гладно гадно не гледа“; „Мирно сърце Бога

моли, а немирно сълзи рони“). Докато напълно оформената пословица е винаги логически двучленна („Даровна ръка — сиромашка майка“, „Да послушаш старо, глава не те заболява“, „Да си китка — да те нося на чело“), то поговорката остава едночленна („Да се пукнеш от яд“, „Да си попретиснем кахъра“ — чрез хапване и пийване, „Да те не види злото“), при това и без преносно значение. Поговорката се родее така формално с клетвите, добили винаги формата на повелително изречение: „Да ме убие този хляб“, „Да го ядат кучетата“, „Да си заплачеш на гроба“, „Да си откинеш главата“; а също и с благословиите: „Да даде Господ да хилядиш“, „Да те поживи Господ“ (но с добавката „От Бъдни вечер до Коледа“ се получава клетва за скоро умираване!), „Голям да пораснеш“, „На добър час“, „Честита ви работа“. Понякога обаче, по-рядко, и клетви, и благословии (или пожелания) имат двучленна композиция: „Да те хване (болест), да те не пуца“; „Колко право казваш, толкова хаир и берекет да имаш“; „Сухо да хване, зелено да стане“; „Колко здравец по планина, толкоз здраве в тая къща“.

Славейков е прибрал край пословиците множество такива поговорки, пословични изрази, клетви и благопожелания поради нещо сходно тук откъм синтактичен градеж или сентенциозна мисъл, което прави трудно във всеки отделен случай да се прокара точно разграничение. Това срещаме и у другите събирачи на пословици, и не само у нас, и то е редното. Ако е вярно, че най-добрите пословици имат твърде определена форма и не могат да бъдат смесвани с другите родове афористично творчество у народа, почти невъзможно е в замяна да се отделят те практически от редица пословични изрази и поговорки, а тия пък от клетвите и благопожеланията. Все поради голямата близост в образи и идеи между самите пословици, много трудни са всички опити за групиране на последните в разни рубрики, въз основа на едни или други белези. Един такъв по-сериозен опит да се систематизират пословиците с оглед към психологията на характерите и към разните области на живота биде приложен от Д. Матов, фолклорист, към обилния материал из Дупнишко, Търновско и Прилепско^[6]. Тук в десетки дялове се има предвид: жена и женитба; труд, мъка и нужда; свирепост и злоба; упоритост и лудост; гордост и самохвалство; добро и зло; знание и непризнателност; сговор и несъгласие; мързел, пъргавост и скромност; глупост и лукавщина;

лъжа; безгрижие; търговия; пестовност и скъперничество; пиянство; кражба; съвети и поука; подигравка и т.н. Но може ли да се твърди, че това е едничко възможната и научно оправданата класификация? Не е ли твърде произволно и субективно това разпределение, едно, поради широките и променчиви граници в проявите на характер, нрави и социални отношения, а друго, поради наличността в една и съща пословица на няколко основни образи или понятия, във връзка с реалната битова обстановка? При невъзможността да се намерят делитбени критерии, убедителни за всички изследователи и фактически обосновани по безспорен начин, аз мисля, че най-добра естествена разпореда на материала се явява старата, възприета и от Славейков, т.е. по азбуката, като се излиза от първата гласна или съгласна на текста. В този пъстър ред всеки може да намери по-лесно онова, което му е нужно, за да прави подбор и групировки от становище на предмета, който го интересува. Културният историк, фолклористът, социологът, стопановедът, философът, юристът, сатирикът, хумористът, педагогът и мнозина други писатели, учени или общественици ще спират внимание на онова в грамадата традиционни максими и рефлексии, което може да им загатне някоя страна от светогледа и живота на народа през вековете.

III

Славейков и другите събирачи на пословици у нас ни дават българския материал по тая част, като не пропускат да отбелязват понякога и чужди пословици, употребявани от българите. Как стои тук въпросът за обсега на националното съкровище от подобни максими и фигурални изрази и доколко то е в зависимост от външните влияния, изпитани от народа през неговата дълга история? Няма съмнение, поголемият брой пословици указват на национални традиции и домашни условия, представят следователно чисто народно творчество, подобно на повечето песни и други фолклорни или езикови документи. Но както при последните, така и при пословиците заемките отвън, обикновено от съседите, и подражанията на чуждото, с преводи и преработки, где по-сполучливи, где по-несполучливи, са нещо познато навред. Като изключим доисторическите заемки, тъй неизбежни при сношенията между близки народи или при тяхното смесване в нови национални и държавни единици, твърде силно е било книжното влияние през първия период на християнството у нас. Библията, от една страна, черковните книги и апокрифите, от друга, светските повести, житиета, летописи и т.н., от трета, тъй усърдно превеждани от гръцко-византийски език на старобългарски в периода от IX до XIV век, та и по-късно, са били извор на множество пословици и пословични изрази, наследени отчасти от класическата гръцка книжнина. Такъв е бил случаят и у русите, гдето византийският сборник от пословици, наречен *Пчела*, е бил преведен на руски още в XI век, за да получи широко разпространение и да влияе върху грамотните среди, а чрез тях и върху простия народ.^[7] Пословици като „Господ наказва добрите, за пример на злите“, „Господ иска чисто сърце“, „Господ никому дължен не остава“ и други с този род религиозно-етическа поука („Не е грях щото влазя в гърлото, но което излазя от него“; „Празността е майка на всички злини“; „Око за око, зъб за зъб“; „Разжегла мя еси...“), които сам Славейков означава като

„библейски“, „черковни“, или „калугерски“, водят несъмнено към нравоучителната и проповеднишка популярна книжнина на миналото.

Но още по-обилен приток чужди пословици у нас идва от турския фолклор, който на свой ред знае безброй заемки от предноазиатския, арабския и персийския устен и писан фолклор. Турското владичество на Балканите с настаняването на инородно население в градове и цели покрайнини, с въвеждането на турска администрация и с принудата да учат българите турски език, за да уреждат своите търговски, съдебни и други дела, става причина да усвоят българите, особено по градовете, паланките и смесените села, турския говорим език и турските сентенциозни изрази. Така от всички чужди влияния у нас турското се чувства най-силно, особено когато е дума за приказки и пословици. Славейков е схващал отлично тази зависимост, затова е намерил за необходимо не само да посочва турските оригинали или турското потекло при много български пословици, но и да записва и помества в сборника си и турски пословици, използвани в разговора на българите. Като разказва за учителстването си в Бяла, той пише: „В това село, по него време, преди 38 години (т.е. към 1844 г.), по дюкяните и по кафенетата мъжете говореха повече по турски и употребяваха доста такива стари думи на тоя език.“ И той си е записвал тези турски пословици, като същевременно е откривал, че те често пъти били „галатни“, т.е. мръсни, неприлични по език и смисъл, и че някои българи правели опит да ги превеждат и на своя език, но не буквално, понеже това не се удавало всякога, а с приспособяване към българските нрави и понятия. Буквален превод напр. имаме при пословицата: „Кого не сакаш — я на оджака ти, я на буджака ти“ — по турски „Истемерин кимсен, я оджагънда, я буджагънда“. Тук преводът не е завършен, останала е втората част с турските думи. По-самостоятелно е предадена турската: „Хасим хасиме коран окумас“ „Враг на врага псалтир не чете“. Така и при: „Заман саман сатар“ — „Време бreme продава“, гдето е запазена и алитерацията. Такава алитерация е намерена и в друг случай, гдето тя на турски не е налице: „Вчера Петко, днес агетко“ — „Гюн Петко, бу гюн ефенди“ (има се предвид огражданияването и социалното издигане на простия селянин). Точен превод представя пословицата: „Гарги керван не ходят, българи аскер не ходят“ — „Гаргадан дернек олмас, булгардан аскер олмас.“ Така и в други случаи: „Кой има камилар дост

(приятел), трябва да му са високи портите“, „Доведжи дост варисе, капъсъс юксек олмалъ“. „Бадява оцет е по-сладък и от мед“ — „Бадява сирке, балдан татлъ дър“. „Откъде се не надаш, заяк излазя“ — „Уймарак ерден, таушан чикар“. „Голя и сто влъхви нищо не могат да му сторят“ „Бир чиплагъ бин джебели соямаз“.^[8]

Славейков отбелязва твърде често турските извори или успоредици, владеейки отлично езика на господстващата народност, който той е изучил в Търново, Ески Джумая и Цариград. Но в повечето случаи той не си поставя за задача да посочва тази зависимост, особено при твърде популярни турски пословици, каквато е напр. тая, с познатата ѝ българска редакция: „За разбрания — комар да му дрънчи е доста; за неразбрания — и тъпан да му бие е малко“. Турският произход на много пословици личи по стилистично, ритмично или акустично по-издържаната им форма. Така е напр. в случаите с алитерация:

„Кескин сирке кенди кабъна зарар“ — „Лют оцет на съда си щета.“

„Таушан кач, тазъя тут“ — „На заеца беж, на кучето дръж.“

„Бал туткан, бармадън ялар“ — „Който бърка в меда, той си облизва пръстите.“

„Йолджия йол, курбая гьол“ — „На пътника път, на жабата блато.“

Безброй подобни примери^[9] идат да ни убедят какъв голям влог в българската устна словесност, и частно в репертоара от пословици, се дължи на турската словесност и колко е необходимо да се държи точна сметка за това влияние, за да не се смятат чисто народни и от домашен произход някои важни заемки. На гърците, съседи от векове на юг или настанени в български градове и села в Тракия и Македония, дължим пословици като:

„Стори го доброто, та фърли го и в морето“ —
Κάμε τό χαλό χαι 'φής τό ото 'ιαλό.

„Отвън кукла, а отвътре — панукла.“ Или:
„На двор куклица, а дома църна пануклица“ —

Ἀπ' ἐξω χουχλα, ἀπο μέσα πανουχλα.

„Днешната работа не оставяй за утре“ —
Ὅτε εἴχεις δια τὴν σήμερον, μὴ τό αφινης δια τὴν αὔριου.

— (по турски: „Бу гюн ки иши, ярън ичун бра̀кма“).^[10]

Славейков отбелязва не само някои гръцки извори или успоредици на българските пословици, без да ги привежда обаче текстуално, но и сръбски. Близкото родство между двата славянски народа на юг, българи и сърби, и техните многобройни връзки особено през турската епоха идат да обяснят най-естествено тази общност. В сборника си пословици от 1861 г. Любен Каравелов привежда редовно познатите нему сръбски съответствия към българските примери, като оставя отворен въпроса, в каква посока е вървяло заемането или кое се дължи на спонтанно възникване и кое на общ, по-стар, чужд източник (писмен или устен). Така е при пословици като:

„Ако да имаше масло и брашно, то и моя баба можеше да меси тутманик“ — Да има сира и масло, и моја би мати знала гибати гибаницу.

„Ако го е ударил, не го е утрепал“ — Ако га је ударио, није га убио.^[11]

„Бори се като хала со берекет“ — Бори се као ала с берићетом.

„Ако сме братя, кесиите ни не са сестри“ — Ако смо ми браћа, нијесу кесе сестри.^[12]

Родството с румънските пословици е също голямо, макар и не тъй често. Напр.:

„Брат, брате, ама сиренето ке се плати“ —

Frate cu frate, brînza cu bani,

(на сръбски):

Браћа ка' и браћа, ама сир за аспре.^[13]

„Глава голяма, ама мозък (ум) няма“ — влашка у Славейков:
„Капацина мари, ама минте нари.“

Славейков посочва и албанския прототип на някои пословици у нас, напр:

„Трима мир ме шока шум“ (юнак добър с много другари) или:

„Без дружина нема юначина.“

Изобщо българските пословици показват най-чести допирки с тия на съседните народи и както при другия ни фолклорен запас, така и при тоя ние можем да говорим често за балканска общност, плод на кръстосвания и сношения от най-различно естество. Право е следователно да се твърди, че пословиците на даден народ, частно на българите, не характеризират винаги със сигурност творчеството и психиката му, при неустановеното тяхно потекло във всеки особен случай. „Все повече става ясно, мисли видният наш фолклорист и историк на Възраждането проф. Ив. Шишманов, че и пословиците на балканските народи, които са живели столетия наред под едно и също (главно византийско) културно влияние, показват същото сродство, което намираме и в много от техните песни, приказнични мотиви, обреди и обичаи. Така че ще мине много време, догдето най-сетне се изясни, след елиминация на чуждите заемки, какво е специално славянското в тях.“^[14] Това, разбира се, далеч не значи какво чисто националният елемент в случая не е твърде значителен, било като по-ново българско, било като по-старо общославянско наследство.

Пътем Славейков отбелязва в сборника си и някои извънбалкански извори или успоредици към българските пословици, сочейки ни веднъж руската: „Голь на выдумки умна“, по български: „Голаците много знаят“; или (в Габровско): „Обичам го като булка и борч“ — т.е. бял хляб и супа; втори път немската: „Когато е нуждата най-висока, Господ е най-близо“, и трети път италианската: „Който живее с надежда, умира и поглежда“

— (*Chi viva speranto morte cacanto*).

Но това са късни и съвсем случайни заемки, познати на най-тесен кръг лица, а не истински онароднени изрази. Народът използва изобщо неограничено чуждото духовно благо, щом то му допада по смисъл и поетически израз, и в областта на пословиците ние се натъкваме на безброй външни елементи, без да сме в състояние да издирием по-често кой народ е бил първият изнамервач и по какъв път е вървяла миграцията от първоначалното огнище.^[15] Несъмнено е обаче едно: по-старите и по-културните народи са обдарявали и във фолклора излезлите по-късно на историческата сцена или изостаналите поради разни причини народи. Българите, откак засядат на Балкански п-в, са изпитвали най-силно влиянието на тракийското,

на гръцкото и на римското културно наследство, а след това и на владетелите си турци, макар тия да не са ги превъзхождали (освен с усвоеното от другаде).

И така: първоначалното родово наследство, славянско по предимство, е претърпяло ред по-стари и по-нови външни въздействия, чието разграничение е, както се каза, твърде мъчно. Оттам и предпазливостта, с която трябва да съдим за специфично-българското в нашите пословици, когато то не е над всяко съмнение и убедително доказуемо. Нека обаче подчертаем: сходните обществено-икономически и културни условия и родството в бита на балканските народи са пораждали неведнъж сходни по съдържание, а често пъти и по форма пословици. Все по тази причина и заетите от съседни народи пословици са придобивали местен характер, натурализирани са се и са ставали общо достояние на широките народни слоеве. Така би могло да се обяснят и много от чуждите заемки в българските пословици, част от които са влезли в сборника на Славейков.

IV

Въпросът за заемането и преработката на чуждото — въпрос тъй интересен с оглед към международните духовни взаимодействия, дошли по стъпките на икономически, политически и всякакви други връзки — не отстранява все тъй съществения и важен въпрос за възникването на пословиците. Макар и колективно богатство, отражение на възгледи, вкусове и нравствени норми от миналото, пословиците са в първия момент на измислянето си несъмнено лично творчество, плод на индивидуален начин да се възприемат и изобразяват нещата.^[16] По-даровити хора попадат спонтанно на умните или духовити изрази, които бързо се усвояват от околната среда и стават нейно притежание. Това чувства и сам народът, както показва пословицата у Славейкова: „От едного излязва думата, хиляда я разказват.“ Същото и при песните, според пословиците в този сборник: „Песен няма сайбия“, „Песента върви от уста в уста“. За автора на песента или на пословицата само случайно можем да посочим в ново време кой е той и в каква среда създава. Знаят се в известни покрайнини по-наблюдателни и мъдри люде като съчинители на пословични изрази, поговорки и същински притчи.^[17] И някои от тях се предават от поколение на поколение, ако отговарят на общите естетически или етически нужди. Така чрез оригинално творчество и чрез колективно сътрудничество или заемане отвън се натрупва огромният запас пословици, от които едни са бедни откъм картинност и езикова ударност, поради което остават малко познати, а други — щастлива поетическа находка, способна да се понрави на мнозина, за да утрае дълго и дори да мине в чужбина.

Много пословици представят не самостоятелни, изолирани в разговора изречения, а част от по-голямо цяло, от песен или приказка, в които те, като стих или характерен израз, предават основната идея или загатват символично фабулата. Дори откъснато от цялото, от първоначалната си връзка, такова изречение подсеща за него, добивайки и по-широко значение. Славейков поставя неведнъж

забележката: „от песен“, „от приказка“, но само рядко излага той приказката или изтъква съответното място от песента. Трябва да се съжالياва за това опущение, тъй като за читателя или слушателя днес не е винаги лесно да се сети коя тъкмо приказка, басня или песен се има предвид. От песен е напр. пословицата: „Сама Рада за хиляда, косата ѝ за два града“, макар това да не е посочено, понеже се подразбира лесно. Когато четем или чуем пословицата: „Заю-баю — не хубаво име, дръжете да го изядем“, или „Магаре-тагаре не е хубаво име, дръжете да го изядем“, или „Меца-клеца, не е...“, несъмнено ни иде на ум баснята за животните, които паднали в рова и си баяли чие месо е най-сладко или чие име е най-лошо.^[18] Така и при пословицата: „Клан-клан недоклан, дран-дран недодран“, гдето се касае за наричане в познатата приказка за попа и неблагодарния му пърч. Пословицата: „Де си правдо? — Тук съм, ама като и аз ядох!“, е взета от приказката за приключенията на олицетворените правда и кривда. Така и пословицата: „Бе той не ще, ами току да стана аз“, добива смисъла си от приказката за мързеливата булка и за топуза, с който я биел мъжът ѝ (срв. и пословицата: „Стани топуз, та премети“). Пословицата „Отиде ти, попе, кобилката за този пусти седми глас“ подсеща веднага за съответния анекдот, в който попадията подказва чрез песен какъв бил забраненият от попа напев. Когато обаче Славейков записва пословицата: „Закълни се в тоз зюмбюл“, и добавя за обяснение: „от приказката за кадията“, никой днес няма да разбере нищо, понеже съответната турска приказка не е позната вече на читателите. Също и при пословицата: „Баре да е каменица, ами тя е сламеница“, обяснението „от сватбарска песен“ не е в състояние да ни поучи нещо определено върху песента и върху тенденцията на пословичния израз. При пословицата: „Иглица кметица, хурчица болерчица, а я кучка не знаяла“, е добавено: „Соф(ийска) приказка“. Но коя е тази приказка? И кой от нас днес я е чул или прочел в някой сборник?

Известни пословици са сами лаконично скъсен разказ, във формата на монолог или диалог, както е случаят напр. при тая за виното („Виното рекло: копаят ме...“ и т.н.), или оная за глухия дядо („Добра среща. — Купих си калпак...“ и т.н.).^[19] В кратък диалог е предадена и приказката анекдот за циганина: „Манго, да те направим цар! — Ами маро (хляб)? — Маро иде изподире с колата. — Ех, аз да карам колата, че който става цар, да става.“ От друга малка приказка е

останала пословицата: „На мечката се доцяло круши (дренки) и тя си казала, че таз година ще се родят много.“ Но често за нас връзката между баснята или приказката и съкращения ѝ тип в пословицата, която те са породили, е тъмна, неуловима. Сборникът на Славейкова в това отношение е незадоволителен откъм указания. Записвачи от по-късно, като Д. Вълчев напр. (с пословиците си от Дупнишко), ни дават несъмнено по-богат материал за проучване на процеса, по който някои народни разкази, анекдоти, басни, предания, песни са се сгъстили в иносказателни или обобщителни изрази, способни да откриват перспектива в наблюденията или заключенията по разни поводи.

Недостатък, и то съществен, на сборника е и липсата на повече обяснения при пословици, тъмни откъм общ смисъл или в отделни думи. Казахме, сам Славейков е тъкмял да премахне тия липси, като снабди пословиците си с обстойни бележки за потеклото, значението и езика им, но че тежките условия на живота му в последните години са му попречили да изпълни тъй оправданото от научно гледище намерение. Наистина в началните страници на сборника ние се натъкваме по-често на такива разяснения и сме благодарни за тях, макар понякога те да не отговарят на съвременните критични изисквания. Така пословичният израз: „Какъв е долеба!“ (или „долеба мъж“), едва ли указва на историческото славянско племе долеби, със значение на „мъж некадърен“. Такива далечни спомени от историческата етнография не са очувани изобщо у народа. Не може да се допуска с каква да е вероятност и това, че изразът „каталански сине“ е останал като спомен от „историческите каталани“. Тук става дума навярно за лют, жесток човек, от турското „катил“, убийца, престъпник.^[20] В израза „Лапа като Хърватин“ или „Ух, какъв хърватин“, сигурно не се мисли никакъв хърватин (макар думата да се пише с главно Х)^[21], а арнаутин — от гръцкото αρβανίτος, преправка на αλβανίτος, албанец. Неправилно вижда Славейков в думата „дърми“ гръцкото δρομος, когато всъщност се касае за чисто българска дума, в значение на дрипи, парцали (от гл. „дера“). „Взел си дърмите“ значи махнал се, „офейкал“, както „Земай си дърмите“ е равнозначно на „Сбирай си парцалите“.^[22] Но какво трябва да си мислим при пословици и поговорки като: „За шейсет пари кокошка, за три гроша алдамач“; „Един наллатисва, друг мухладисва“; „Жената жали за три мъже, и трите отведнаж; един гюнелия, един ганелия, един газебия —

един да я храни, друг да я люби, трети да я бие“; „Копси, кокона, копси — копси ама чобан дипли“; „Киверницата му висока“; „Излеврил се като ялаварско“, и за множество други български и другоезични изрази с диалектна отсенка („Бах, Боже, мари кира, тоз баша“, търновска; „Бир чироз баши, докуз-ока кръши“, гръцка), не всеки днес може да каже. Колкото е било лесно за самия Славейков да ги изтълкува правилно, чрез разпит на лицата, от които ги е слушал, толкова те са за мнозинството читатели днес тъмни, дори безсмислени. Сам Славейков признава, че смисълът на някои думи му оставал неясен, а такива неясноти за обикновения читател днес има доста, без да сме в състояние да дадем всякога задоволително обяснение. Тъкмо затова се наложи нашето издание да бъде снабдено с прибавки на речник за чужди и провинциални думи, без ясното разбиране на които се губи и смисълът на пословиците. Несъмнено не всичко в областния български речник може да бъде сега напълно разгадано и обяснено. Тъмноти остават доста и при най-добра воля за отстранението им.

В някои случаи Славейков дава обяснения несъстоятелни, както напр. при детската поговорка: „Който лъже — на две въжа; който не лъже — на четири.“ Обикновеното за възрастта духовито игрословие се превръща при тълкуването на издателя в сериозен спомен от старата „законодателна идея“ на българите за бесене на лъжците. Ту по-кратък, ту по-обстояен, той е понякога прекалено изчерпателен, както напр. при пословичния израз: „Вика като протогер.“ — Трябва да признаем обаче: в безброй други случаи кратките обяснения на автора са уместни и правилни, както и не може да се очаква инак от един вещ етнограф, запознат като малцина други с народната мисъл и словесност. Било че пословицата крие една сполучлива метафора, било че тя обобщава мнения и впечатления в сполучливи максими, било че образува откъс от песен или приказка — Славейков посочва прекия или преносния смисъл и съотношението с бита и понятията на средата, щом това му се вижда необходимо. Едно голямо предимство на сборника се крие и в записването на вариантите от разните пословици, поговорки и пословични изрази. Защото и граматическият строеж, и образът тук, при еднаква основна идея, се е менял често — било в едно само селище, било в разни покрайнини. „На коте ряпа, на жаба хързулка“ стои редом с „На коте ряпа, на комар ботуши“; също: „Накарай хайлазина на работа, на ум да те научи“ — „Накарай

мързеливия на работа, пророк да го направиш“; или: „Не питай старо, а страдало“ — и „Не питай старо, ами патило“; „Оцетя е най-лют, а най-напред своя съд разваля“, — и „Сарп оцет на кюпат си докундисуе“, и т.н.

V

Записвачът е бил загрижен да спазва местната езикова и стилна багра на пословиците, имайки предвид нуждата да изпъкнат диалектните различия у нас и да се подтикне разрешението на ред въпроси от историята на българския език. Защото фолклористът и писателят Славейков е бил, като повечето ни книжовници възрожденци, страстен филолог. Той се е интересувал живо за тънките различия между българските говори, той е искал да схване развоя на фонетичните и морфологичните особености през тока на вековете, той се е борил за установяване на литературния ни език и на един общоприет правопис, каквито дълго време са били само пожелание, но не нещо постигнато или задължително за всички образовани люде. Пословиците той е записвал точно по местния им изговор, изтъквайки специфичните отклонения и съкращения, така че в източния български напр. той е спазвал потъмняването на ясните гласни, прегласът на **я** и **а** в **е** (чаша — чеши, яде — еде), превръщането на местоименията **ме**, **те** в **ма**, **та**, изпускането на **й** в някои случаи (дода, вм. дойда), и т.н. В други случаи той застъпва все тъй последователно западнобългарските и южнобългарските говори, запазвайки и множеството архаизми в тях. Собственият правопис на автора се отклонява в много точки от общоприетия навремето (главно въз основа на проекта на М. Дринов). Той е ту по-консервативен, като запазва **ъ** и **ж** в края на глаголите, или окончанието **ъе** вм. **ие** в съществителни имена като „образование“, „правописание“, и като пише: „можях, слуших“, „книжевен“, ёще (още) или „добри-ът“, и т.н.; ту по-радикален, като изхвърля **ъ** в края на думите или го замества с апостроф при предлозите и в други случаи (в' с' край'я). Ята (**ѣ**) обаче той запазва навред, гдето етимологията е изисквала това, също и — **ий** в сложните прилагателни (наший, последний). Полемизира ли Славейков по правописа с цел да наложи на меродавните среди своите разбирания, днес тази страна от старанията му е вече анахронизъм, при възприетия окончателно фонетичен принцип. Поради това и някои от забележките под черта са

загубили актуалното си значение — като тия напр. за членните форми, спомагателния глагол **ща**, падежите, изговора на старото **Ѣ** по разни говори, изпускането на **в** при „секи, сички“ и т.н. Правописът в нашето издание е съобразен с днешния официален — колкото се отнася до изложението и забележките на Славейкова. Иначе местните говорни особености са запазени навред в пословиците, тъй като без тях би се нарушила самата художествена форма и би се отстранила оригиналността на израза.

Вземем ли във внимание как трудно се събират пословиците — и всички записвачи са единодушни по тая точка — и помним ли каква голяма цена имат те за демопсихолога, за културния историк, за езиковедеца, та и за поддържане на правилния и жив езиков усет у всички образовани хора, откъснати някак от стихията на народната ни реч, заслугата на Славейков в случая не може да бъде достатъчно високо оценена. Давайки ни в сборника си един от големите паметници на българския фолклор, той си спечелва признателността на поколенията за спасяването на значителен дял от народната поетическа съкровищница, с включената в нея мъдрост на деди и прадеди, с хилядите примери на картини от народния живот и с един всестранен опит на миналото, който може да бъде полезен и за настоящето.

Михаил Арnaudов

[1] По теорията и историята на пословиците срв. у мен, Очерки по българския фолклор (1934), 465. ↑

[2] Болгарския песни. Сборник Петра Рачова Славейкова, в Известия II-го отделения И. А. Наук. С. Пбрг. 1852–1856. ↑

[3] К. Иречек, Български дневник, II, 69, 74, 76. ↑

[4] Сам Славейков заема някои пословици от сборника на народни песни на братя Миладинови (1851), което той и посочва гдето трябва. ↑

[5] Срв. за клетвите и благословиите съображенията у мен, в предговора към книгите на Мариана Ев. Дабева, *Бълг. нар. клетви* (1934) и *Пожелания и благословии* (1937). ↑

[6] Д. Вълчев, „Пословици от Дупнишко“, Сборник за нар. умотворения X (1894), 171, XI, 153, XII, 223, XIII, 224 нт. П. К. Гъбюв, „Пословици и пословични изрази от Търновско“, същият Сборник XV

(1898), 138, XVI–XVII (на хартията е отпечатано: „ХУ1—ХУН“. — Бел.ел.кор.), 346; М. Цепенков, все там XII, 234, 24, XIV, 136. ↑

[7] Срв. Ю. М. Соколов, *Русский фольклор* (1941), 202. ↑

[8] СбНУ. X, 182, IV, 197, XI, 157, XXV (Гъбюв), 54 и др. ↑

[9] Срв. за много от тях Ст. Младенов, „Бележки за алитерацията в бълг. нар. словесност, с особен оглед към пословици и поговорки от турско потекло“, *Годишник на Соф. университет*, кн. XXXV (1939). ↑

[10] Срв. К. Шапкарев. СбНУ, XXXVI, 216, 241, 263. За кукла — панукла срв. и Славейков II, 18, който брой пословицата албанска. ↑

[11] Л. Каравелов, *Памятники нар. быта Болгар* (1861), 2. ↑

[12] Славейков, *Бълг. притчи* 1, 53, 24; В. Караджич. *Народне српске пословице* (1900), №№503, 123. ↑

[13] Славейков, ц. с. I, 55; „Братство за братство, сиренето за пари“ (Ломско и Велес), СбНУ, VI 205, XII, 233, Караджич, ц. с. №517. ↑

[14] Ив. Д. Шишманов, „Проблемы болгарской этнографии в связи с этнографиями общеславянскими“, *Sbornik I, siezdu slovanskich geografu a etnografu v Praze*, 1924 (Praha, 1928), 382. ↑

[15] Срв. И. И. Фичев, „Пословиците и тяхното място в областта на фольклора“, *Известия на семинара по Славянска филология*, кн. III (1911), 163 нт. ↑

[16] „Както народната песен, мисли един от добрите фольклористи, Болте, така и всяка пословица е създадена от отделно лице, из наблюдение на нещо станало, и тя се развива и дори преработва от други, за да стане собственост на цели народни кръгове; защото дейността на масата не се проявява в творчество, а в подбор“, J. Bolte, в рецензия на едно изследване върху пословиците *Zeitschrift des Vereins für Vokskunde*, Bd. 20–32 (1920–1922), 177. ↑

[17] Срв. примерите, приведени у мен, *Очерки по бълг. фольклор*, 460 нт. ↑

[18] Срв. вариантите у мен, СбНУ. XXI, 100. ↑

[19] Вж. по-нат. в сборника на Славейков. ↑

[20] Срв. Н. Геров, *Речник*, ч. II, 352; Ст. Младенов, *Етимологичен и правописен речник*, 233. ↑

[21] Славейков придава с началната сричка **хър** навярно говорното **ар**. ↑

[22] Срв. Ст. Младенов, *Етимологичен и правописен речник*, 157.

↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.